

Hungarian set phrases for humiliating someone by turning one's own argument against oneself. *Nyakába rántják a bűdös berhét* 'pull the foul *berhe* up to someone's neck', multiply attested in Péter Pázmány's works, is one such expression, the meaning of whose noun component is not 'leather apron' as given by GÁBOR O. NAGY but 'trousers, underpants'. The idiom used to have other variants, including the heavily metaphorical *nyakába fordítják a párlúgot* 'shed lye on someone's neck', in which *párlúg* 'lye' was a liquid used in bucking clothes. Both *berhe* and *párlúg* appear in other idioms, too, including *valakinek van/nincs foltos berhéje* 'have (not) a patched *berhe*', *toldozza-foldozza a foltos berhét* 'keep mending the patched *berhe*', or *öntögeti valakire a párlúgot* 'keep shedding the lye on somebody'.

Keywords: historical linguistics, etymology, historical lexicology, historical phraseology.

FORGÁCS TAMÁS
Szegedi Tudományegyetem

ÉLŐNYELV

Hangjából a bőrszínét

Esettanulmány a nyelvi előítéletességről egy internetes cikk nyomán

1. Bevezetés. A nyelvhasználat, nyelvi sajátosságok alapján történő ítékezés nem újkeletű, valószínűleg egyidős az emberiség történetével. Már az Ószövetség is rögzíti a nyelvi különbségek azonosításának jelenségét, illetve a nyelvi különbségek kezelésének az egyik lehető legdiszkriminatívabb és legdrasztikusabb módját. A történet szerint háború dúlt a Jordán folyó mentén Gileád és Efraim lakói között, melyből az előbbieket kerültek ki győztesként. Negyvenkétezer efraimbelit gyilkoltak meg, akiknek egy része menekülés közben esett áldozatul, amikor megkérdezték tőlük, hogy efraimbeliek-e. Ha a válasz „nem” volt, akkor kimondatták velük, hogy *Sibboleth*, amit – a másfajta nyelvi háttérükből kifolyólag – az efraimbeliek *Szibboleth*-nek ejtettek, ez alapján azonosították és ölték meg őket (KONTRA 2016).

A helyzet azóta, mondhatni, változatlan. Ahogy az ismert pszichológus-szerzőpáros, SMITH R. ELIOT és MACKIE DIANE (2004: 259) fogalmaz: „[s]zerte a világban aggasztóan könnyen találhatunk bizonyítékot a rasszizmus, a szexizmus és más »izmusok« elterjedésére – vagyis a fajon, etnikumon, koron, nemen, szexuális preferencián alapuló előítéletekre”. Ugyan a nyelvi preferencián alapuló megkülönböztetés és előítéletesség nincs explicit megfogalmazva, kétségtelen, hogy a „más izmusok” körébe a lingvicizmus, azaz a nyelvi alapú diszkrimináció is beletartozik (SKUTNABB-KANGAS 1988). Ennek a jelenségnek a modern kori megvalósulási formájával lehetett találkozni egy 2021. februárjában megjelent cikk kapcsán, amihez egyetlen nap alatt több mint 160 hozzászólás érkezett, s melyek nagyobbik része meglehetősen előítéletes nyelvi, egyes esetekben megdöbbentően sztereotip nyelvi értelemben.

Jelen tanulmány az említett cikk és az ahhoz fűzött hozzászólások elemzésén keresztül kívánja bemutatni a nyelvjárásokkal és konkrét nyelvi markerekkel kapcsolatos előítéletek működését, jellemzőit, illetve annak lehetséges magyarázatait. A tanulmány az elméleti keretek ismertetése után az elemzés hátterét és módszerét mutatja be, majd az ebből származó eredményeket és tanulságokat összegzi.

2. Nyelvi előítéletekből nyelvi diszkrimináció. Habár a téma kapcsán gyakran emlegetett és releváns fogalmak – úgymint a nyelvi ideológiák, nyelvi előítéletek, nyelvi hátrány és nyelvi diszkrimináció – alapvetően különböznek (pl. hatókörükben, működésükben egyszersmind fogalmukban), mégis a köznapi és többször a tudományos diskurzusokban is összemosódnak vagy nem különülnek el kellőképp (vö. KROSKRITY 2010; SILVERSTEIN 1976; VESSEY 2017). Példának okán a nyelvi előítéletek vagy egy-egy nyelvi sztereotípiák, nyelvi ideológia explicit megnyilvánulása, deklarálása gyakran lingvizizmusként használják (l. pl. FEJES 2011), ám kérdéses, hogy egy nyelvi téves elképzelés, egy-egy nyelvi tévhit, ideológia közvetítése tekinthető-e nyelvi alapon történő megkülönböztetésnek, amennyiben annak egyik fő kritériuma a tényleges cselekvésben való megnyilvánulás. Jelen tanulmány a szociálpszichológiai alapokon nyugvó elkülönítést (l. JÁNK 2019) használja, ennek értelmében a nyelvi hátrány, a nyelvi előítélet és nyelvi ideológia, valamint a nyelvi diszkrimináció szorosan összekapcsolódó, mindazonáltal egymástól – elméletben legalábbis – elkülönülő, elkülöníthető fogalmak, jóllehet a gyakorlatban ezek a fogalmak együttesen vannak jelen a különféle diskurzusokban, interakciókban.

Ahogy a szociológiai és pszichológiai fogalom esetében, úgy a nyelvi értelemben vett mássághoz, ami gyakran hátrányként realizálódik, különféle (nyelvi) előítéletek és sztereotípiák (tágabban szemlélve: különféle nyelvi ideológiák) társulnak. Azonban a nyelvi sztereotípiák és előítéletek által létrejövő nyelvi hátrány még nem feltétlen vezet nyelvi diszkriminációhoz, mivel míg az előítélet attitűdöket, véleményeket és érzelmi viszonyulást (azaz affektív tényezőket), illetve a sztereotípiák ennek a kognitív vonatkozásait foglalja magában, addig a diszkrimináció egy másik csoport vagy személy irányába ténylegesen tanúsított viselkedést jelenti (vö. GIDDENS 2008: 381; LIPPMANN 1965: 59). Tehát a nyelvi mássághoz először valamilyen nyelvi előítéletnek és/vagy sztereotípiának kell társulnia, ahhoz, hogy hátrányról beszélhessünk, majd amennyiben ez a viselkedésben is megjelenik, akkor a nyelvi alapon történő diszkrimináció jelensége áll fenn (vö. GIDDENS 2008: 380–385; LADEGAARD 1998: 251–253; SMITH–MACKIE 2004: 257–316). Vagyis ha egy nyelvhasználó másképp beszél (pl. nyelvjárásban), mint ami egy adott beszélőközösség megszokott, normatív, akkor még nem feltétlen kerül hátrányba. Ellenben ha az általa használt nyelvváltozathoz egy másik beszélő vagy közösség negatívan viszonyul, nem kedveli azokat, akik így beszélnek (negatív attitűd), akkor a nyelvi másság immáron nyelvi hátránnyá válik. Különösen, ha mindehhez még kognitív szinten megjelenő magyarázat, oktatás (sztereotípiák) is társul (pl. aki nyelvjárásban beszél, nem tanulta jól meg a nyelvet, kognitív képességei nem megfelelőek). Azonban összességében csak akkor áll fenn a fenti elméleti keretben értelmezett nyelvi alapú diszkrimináció jelensége, ha az említett negatív vélekedések megjelennek a cselekvésben, például ha a nyelvjárás nem kedvelése (ami egy szubjektív érzet, impresszió) és a negatív oktatás azzal járnak együtt, abban csúcspontnak ki, hogy a nyelvjárási beszélőt megbüntetik, korlátozzák gátolják ezek alapján.

A nyelvi hátrány tehát összességében olyan nyelvi másság, különbözőség, amely gátolja az érvényesülést, a problémamegoldást bizonyos helyzetekben, nem ritkán azért, mert valamiféle nyelvi előítélet kapcsolódik hozzájuk. A nyelvi előítélet és sztereotípiák az ehhez a mássághoz (is) kapcsolódó belső (többnyire negatív) attitűd, beállítódás, vélekedés, ami a nyelvi ideológiák egy bizonyos részével van átfedésben, leginkább azokkal, amelyek az egyes nyelvi formák és az azokat használó emberek relációját taglalják (vö. GAL 2002: 197; LANSTYÁK 2011; JÁNK 2014). A nyelvi diszkrimináció vagy lingvicizmus pedig a mindezek alapján történő extenzív megnyilvánulás: a beszélők vagy a beszélőközösségek nyelvi alapon történő megkülönböztetésének a gyakorlata (KONTRA 2005).

A lingvicizmus számos közegben és helyzetben előfordul, ráadásul úgy, hogy az a személy, aki nyelviileg előnyös vagy hátrányos megkülönböztetésben részesít másokat, gyakran nincs is tudatában ennek. Ez mindannak tükrében még különösebb, hogy a nyelvi diszkrimináció egyik fő célpontja és forrása, a dialektus, úgy tematizálódik mint megőrzendő érték, kulturális örökség, ám a gyakorlatban mégis sokszor inkább kerülendő, megbélyegzendő jelenségként tekintenek rá ugyanazon nyelvhasználók, a fiatalabb generáció tagjai éppúgy, mint az idősebb korosztályba tartozók, a standardban beszélők ugyanúgy, ahogy a nyelvjárási beszélők (vö. pl. FEHÉR 2020; JÁNK 2019; KONTRA 2005; KOZÍK 2004). Ennek több magyarázata is lehetséges. Az egyik, hogy a nyelvhasználók elméjében kognitív disszonancia keletkezik a nyelvjárásokkal kapcsolatban, ami a FESTINGER (1957: 1–31) által leírt jelenség természeténél fogva arra sarkallja az érintett személyt, hogy azt mielőbb feloldja, ugyanis az egymásnak ellentmondó vélekedések és viselkedések rossz érzéseket keltenek az egyénen belül. A disszonancia mérséklésére az egyén különböző stratégiákat alkalmazhat, az egyik ezek közül, hogy egyszerűen figyelmen kívül hagyja a másik választási alternatívát (azzal együtt az ahhoz tartozó információkat is), így a disszonancia megszüntetése torzítással és paradox következményekkel jár. Vagyis az illető nem törődik azzal, hogy a nyelvjárásokról alkotott és hangoztatott pozitív elképzelése ellentmond a viselkedésének, például amikor kijavít egy másik beszélőt, mert az nyelvjárási formákat vagy egy bizonyos nyelvjárási formát használ. Mindemellett egy rejtett (nyelvi) előítélet is jelen lehet ebben a folyamatban, vagyis a nyelvhasználó könnyen azt gondolhatja, hogy nem rendelkezik nyelvi előítéletekkel, ám ennek ellenére a valóságban – bár nem tudatosan – egyes társadalmi csoportokat nyelvi alapon diszkriminál.

A másik lehetséges, az előzőt nem feltétlenül kizáró magyarázat, hogy a nyelvjárások presztízse javul(t) az utóbbi években, évtizedekben, ám az azokhoz kapcsolódó berögzült gyakorlatok, tevékenységek egyelőre még nem vagy kevésbé változtak (l. pl. a tanári értékelés vagy az ön- és küljavítás gyakorlatát). Erről pontos információkkal nem rendelkezünk, csupán feltételezéseink lehetnek erre vonatkozóan. Ehhez adhat hozzá egy újabb szempontot a jelen dolgozat tárgyát képező elemzés.

3. A vizsgálat leírása, körülményei. 2021. február 15-én jelent meg a Telex.hu Facebook-oldalán Bozzay Balázs *Hallgassa meg, hogyan próbálják kicsalni a banki adatokat a telefonos csalók, és ne dőljön be nekik!* című cikke. Ebben egy telefonos csalásról ír a szerző, melynek lényege, hogy a család egy nagyobb magyarországi bank munkatársának kiadva magát banki adatokat próbál kicsalni áldozataitól. Az egyik ilyen felhívott személy a Telex olvasója volt, aki rögzítette a próbálkozást, s elküldte a szóban forgó

lap szerkesztőségébe. A 2 perc 19 másodperc hosszúságú felvételtől többek között az alábbi nyilvánvalóvá, hogy a telefonáló dialektusban beszél. Ez jó eséllyel egy északkeleti nyelvjárási régióba tartozó nyelvjárás, amire a felvételen hallható *é* fonéma záródó típusú kettőshangzóként való realizációja (a hangfelvételen pl. huszonkétezer, idéjglene-sen, kéjtléjpcső^s, véjgletesen), illetve az egyéb záródó diftongusok (pl. elő^uírás, csaló^uk, szerző^udésszám – vö. JUHÁSZ 2011; KISS szerk. 2001: 292–293) utalhatnak.

Az eredetileg megosztott cikkhez 162 hozzászólás érkezett, illetve 164 felhasználó osztotta meg azt. A 162 hozzászólás közül összesen 48 volt egyértelműen a telefonos csaló nyelvhasználatára, nyelvváltozatra reflektáló vagy azzal kapcsolatos. Ezek többféle szempont mentén konstruálódtak ugyan, de többnyire negatív nyelvi attitűdöt és előítéleteket jelenítettek meg. A többi hozzászólás esetében a cikk egyéb aspektusaira (pl. banki ügyintézés, telefonszám megváltoztatása) vagy más jellegű nyelvi jelenségekre (pl. hezitálás, megakadás) fókuszáltak a kommentelők. A továbbiakban az első csoportba tartozó, vagyis a téma szempontjából releváns hozzászólásokkal foglalkozom¹.

4. Eredmények. Az említett hozzászólásokat kvalitatív módon elemeztem. Miután a nyelvi attitűdök és sztereotípiák szempontjából releváns és irreleváns tartalmú kommenteket elkülönítettem, a releváns tartalommal rendelkezőket kategorizáltam aszerint, hogy mit tematizált a hozzászóló. A cikk kapcsán érkezett hozzászólásokat alapvetően két nagy csoportra lehet osztani a jelen vizsgáldás szempontjából: (A) elsődlegesen a beszélő által használt nyelvi formákra és/vagy nyelvváltozatra (explicit) reflektáló; (B) a nyelvi forma és/vagy a nyelvváltozat, illetve a nyelvhasználó valamely vélt tulajdonsága közötti relációt középpontba állító hozzászólások (ez utóbbin belül található meg a beszélő etnikai hovatarozására reflektáló kommentek).

Az elsődlegesen a nyelvi formákra és/vagy a nyelvváltozatra reflektáló kommentek közül azok, amelyek kifejezetten a nyelvi formákra vonatkoztak, leginkább szarkasztikus, gúnyolódó stílusban tették mindezt. Ahogy az alábbi kommentekből kiolvasható, bár kevésbé erőteljes módon és kevésbé explicit, de a nyelvi előítéleteesség és a negatív nyelvi attitűd jelen van a hozzászólásokban, amelyek közül négyet közlök alább (a nyolcból):

- (1) "Inténetés csálóuk" - teljesen hiteles ügyfélszolgálatnak hangzik ugyebár
- (2) A csálóu elég béna, de azért csak nekem furcsa hogy a hölgy a hívás nulladik pillanatában rögzíti a hívást?
- (3) -Jounapout kívánouk,aki ennek bedü'; az magára vessen. -Rám?
- (4) Há a szabúcsi autépé filyókbú híttá na 😞

Amint a fenti hozzászólásokból látható, a nyelvjárási jegyek közül elsődlegesen a diftongusokat emelték ki a kommentelők. Az (1) hozzászóló az ügyfélszolgálat hiteleségét az „ügyintéző” által használt nyelvjárási formákon keresztül, azok miatt kérdőjelezi meg, azt jelöli meg – ironikusan ugyan – a hiteltelenség (a témáról részletesebben l. BODÓ–FAZAKAS 2018) forrásaként (nem például a felvételen szintén hallható határozatlanságot

¹ A hozzászólások szövegét az eredeti helyesírással, számozva közlöm. A zárójelbe tett számok csupán arra szolgálnak, hogy elkülönítsék a hozzászólásokat, illetve könnyítsék a visszautalásokat, nem jelölnek időrendet, prioritást.

vagy hezitálást). Az előzőhöz hasonló a (3) komment, ami szintén a hitelesség kérdését firtatja azáltal, hogy megjegyzi: aki egy ilyen hívásnak bedől, magára vessen. Ami többlet az (1) hozzászóláshoz képest, hogy mindezt humorosabb formába próbálja önteni az illető, azáltal, hogy rájátszik arra a vicctípusra, amely szándékosan keveri össze a visszaható névmást (*önmagára*) a magázódó személyes névmással (*maga*), kihasználva azok homonim jellegét. Ez a vicctípus nagyon gyakran a butaság, együgyűség kifigurázására használatos, ebben az esetben is érezhető egy ilyesfajta irányultság a kommentelőnél. A (4) hozzászólás a diftongusok mellett némileg utal az adott nyelvjárás területi elhelyezkedésére (l. „*szabúcsi*”) is, szintén nem nélkülözve az iróniát, amire a diskurzusjelölők (*Há, na*), illetve a hozzászólás végén található sírva nevető emotikon utal. A fentiek közül a (2) komment a legkevésbé explicit nyelvi előítéletek terén, mintegy apró megjegyzésként szerepel benne a diftongus, ám épp ez jelzi, hogy valamiféle érzelmi viszonyulással rendelkezik az illető, ami jó eséllyel negatív.

Az (A) csoport másik alkategóriája a teljes nyelvváltozatra, vagyis a telefonos család által használt (valószínűsíthetően északkeleti nyelvjárási régióba tartozó) dialektusra vonatkozott. Ebbe az alkategóriába 12 hozzászólást lehetett besorolni, melyek közül 8 mutatott negatív, míg 4 pozitív viszonyulást. Az előbbi negatív kommentek közül három:

- (5) Ezt még hallgatni is rossz Ez borjú ezzel a táj makogással kit tud megvezetni? 😞
 (6) Azt a tájszólást... 🙄 😊
 (7) Szabolcsi tájszólás lehet nem? És elég erős! A falu végéből egy pajtából telefonálhatt a ficere. 😊

A fenti hozzászólók a *tájszólás*, illetve a *táj makogás* kifejezéseket használják a beszélő nyelvjárásának megnevezésére. Az (5) hozzászólás már pusztán az utóbbi kifejezéssel egyértelműen stigmatizál, lenézi magát a dialektust és azt abban beszélő személyt. A nyelvi előítéletességre továbbá ráerősít a *borjú* szó, a gúnyos kérdésfeltevés, valamint a komment végén szereplő emotikon. Ez utóbbinál még lényegesebb az emotikon szerepe a (6) hozzászólásban, ahol nemcsak (ki)nevetős emotikont használ az illető, hanem egy arcát a kezébe temető majmot is. Ez az *Azt a tájszólást...* szerkezettel együttesen egy meglehetősen negatív nyelvi viszonyulást fejez ki, akárcsak a (7) komment, ami próbálja beazonosítani az adott dialektus területi elhelyezkedését, csakhogy nem áll meg ott – és ettől válik előítéletessé nyelvileg –, hogy a szabolcsi területet és a dialektus erősségét detektálja (vagy véli detektálni). Továbbmegy és a településtípust (*falu*), illetve a helyszínt (*pajta*) is „beazonosítja”, immáron nyilvánvalóvá téve a gúnyt a kommentárjában, ami azon a nyelvi sztereotípián alapul, hogy a nyelvjárási beszélők falusiak (ennek persze megvan a maga oka, erről l. KISS 2017: 199–211). Külön érdekes, hogy maga a kommentelő is egy standard nyelvváltozattól eltérő, szlengkifejezést használ a másik félre (*ficere* ’fickó’).

A nyelvjárásokhoz való pozitív vagy semleges viszonyulást mindössze csak négy kommentben fejtettek ki a hozzászólók, ezek közül kettőt érdemes kiemelni:

- (8) Nagyon szomorúan olvasom a kommenteket, amelyek egyenlőséget vagy párhuzamot tesznek/vonnak a család telefonáló által használt tájnyelv, és a család ténye között. Bunkò/paraszt/ kiesik a kapa a szájából stb. Ezt jelenti ma Magyarországon a tájnyelv (persze ha szabolcsi, szatmári, keleti vegekről van szó...ha a különböző

erdélyi tájnyelvekkel találkozunk, akkor gyakran romantikusan leborolunk holott mindkettő egyenrangú, nem plusz és nem mínusz, hanem egyféle beszélt nyelv). Félreértés ne essék, elitélem a csalást nagyon is, de szomorú vagyok...

- (9) Ilyen-olyan akcentusa lehet bármelyik böcsületes operátornak is -- nyilván mi nem ezeket ismerjük az internetes történetírásból.

A (8) komment hosszasan fejti ki, hogy mi a baj a korábban bemutatott hozzászólók attitűdjével és előítéletességével. A hozzászóló ugyan maga is általánosít, amikor azt írja, hogy „*Ezt jelenti ma Magyarországon a tájnyelv*”, ami így szintén sztereotípiá, még akkor is, ha van valóságalapja. Ellenben az, hogy az egyes nyelvváltozatok egyenrangúak, nyelvészeti megalapozott kijelentés (vö. pl. Kiss szerk. 2001: 204), ahogy az is, hogy a nyelvjárásokkal kapcsolatos előítéletesség mértéke elkeserítő. A (9) hozzászóló ennél egyszerűbben fogalmaz. Bár akcentust ír nyelvjárás helyett, a mondandója magván ez nem változtat: bárki beszélhet nyelvjárásban, egy csaló éppúgy, mint egy becületes ügyintéző.

5. Hangjából a bőrszínét. A másik alapsoportba (B) a nyelvi forma és/vagy a nyelvváltozat, illetve a nyelvhasználó valamely vélt tulajdonsága között relációt feltételező, s azt fókuszba helyező hozzászólások kerültek. Az ide tartozó kommentek száma 28 volt, ezek két alkategóriára bonthatók tovább. Az egyik esetben a nyelvi formát és/vagy nyelvjárást a telefonáló feltételezett intelligenciájával, kognitív képességeivel hozzák összefüggésbe, míg a másik esetben – és ebből van a több (16 komment) – az illető feltételezett roma etnicitásával, származásával. Ez utóbbira vonatkozó vagy utaló bármiféle adatot (pl. információ a cikkben, a beszélő intonációja, cigány nyelvből származó vagy ahhoz köthető kifejezés) nem tartalmazott sem a cikk, sem a hangfelvétel. Ennek ellenére többek összekötötték a nyelvi jegyeket és az identitást, származást, erre példa az alább közölt néhány hozzászólás, melyek a lehető legváltozatosabb módon utalnak az előbb említett etnikai származásra:

- (10) A vaskereskedő akcentus szerencsére nem átlagos a banki ügyfélszolgálatokon.
 (11) Dikk a more, hogy dzsanaazza a banki kommunikációt.
 (12) A tesvír milyen jópofán próbál értelmes embernek tűnni 🤔 🤔
 (13) Ennek az orknak még a kapa is kilógott a szájából.... Már vártam, mikor kéri meg, hogy szombaton ötkor a szökőkútnál...
 (14) A csaló hangjából ítélve, én azt is meg tudom mondani, hogy milyen volt a bőrszíne!

A fenti hozzászólások közös jegye, hogy ugyan egyik sem nevezi meg a cigány kisebbséget mint a telefonáló beszédével azonosított etnikumot, ám az összes tartalmaz olyan ráutaló nyelvi elemet, amely ezt implicit megjelöli. Ezek a következők: *vaskereskedő* (10); *Dikk a more*, illetve *dzsanaazza* (11); *tesvír* (12); *ork*, illetve a szökőkutas kontextus (13); valamint a tanulmány címadó kifejezése *hangjából [...]a bőrszíne* (14)². A felsorakoztatott nyelvi formák etnicitásra való ráutaló természetét a kognitív szemantika

² Ezen kívül még számos egyéb kifejezés előkerült a feltételezett roma származás kapcsán, például *tesó*, *mordori*, *Hős utcai*, *cibbany*.

tikai keretrendszerben, a prototípuselv segítségével tűnik leginkább célravezetőnek kifejezni. A prototípuselv lényege a kategorizáció, vagyis az az elvonatkoztatáson alapuló csoportosítás, mely alapján az emberi megismerés működik. Ennek során az egyének a világ különféle dolgait (tárgyakat, jelenségeket, érzéseket, cselekvéseket stb.) kategóriákba sorolják, amik így a kategória tagjaivá válnak, azaz a példányok lesznek egy-egy kategórián belül (jóllehet e kategóriák körvonalai nem határozottak, átfedésben lehetnek egymással). A besorolás, besorolódás alapjai a beszélők által felismert egyes tulajdonságok, amelyek az adott kategóriákra jellemzőek (COLEMAN–KAY 1981; TOLCSVAI NAGY 2011: 21–31; ROSCH 1975).

Az fenti példák esetében közös, hogy a kategória a cigányságra (vagy cigány etnikumra, romákra stb.) utaló kifejezések, ám ami különbözik, az maga a ráutaló nyelvi forma, vagyis a példány, illetve ennek a példánynak a prototipikussága a cigányság kategóriáján belül. Nyilvánvaló, hogy a *roma* vagy a *cigány* szó központibb példánya lenne ilyen értelemben a kategóriának, mint amilyen például a *vaskereskedő* a (10) hozzászólásban vagy az *ork* a (13) hozzászólásban. A *more* és *dikk* szavak (11) vagy a *tesvir* (12) szándékos nyelvi kifigurázások, az előbbieknél valamivel központibb példányok, ha csak pusztán a lexikai szintet vesszük alapul. Azonban, ha a kontextust és a pragmatikai vonatkozásokat sem hagyjuk figyelmen kívül, akkor világossá válik, hogy egyrészt miért tartozik a cigányságot jelölő kifejezések kategóriájába az – elsőre távoli asszociációnak tűnő – *ork* szó, illetve, hogy így mennyivel központibb helyre kerül ezen kifejezés. Az *ork* kifejezés sok más jelentésén túl, amennyiben személyre használjuk, rendelkezik 'cigány' jelentéssel is, s egy erősen negatív konnotációval. Ezt tovább erősíti a „szombaton ötkor a szökőkútnál” szövegrész, ami egy korábbi, széles körben elterjedt internetes videóból származik (ami később mémmé vált), s aminek szereplője egy roma fiatalember. E kettő (valamint a „kapa is kilógott a szájából” minősítés) együttesen egyértelmű összekapcsolása az illető nyelvváltozatának és etnikai hovatartozásának, amihez valójában semmi alapja sincs a hozzászólónak, hiszen csak egy nagyjából kétperces hangfelvételt hallott, ami nem tartalmazott erre vonatkozó információt.

A *vaskereskedő akcentus* (10) ironikus megjegyzés az előbbinél jóval explicitebben köti össze a nyelvváltozatot és az etnikai hovatartozást. Ebben az esetben a *vaskereskedő* nem elsősorban mint foglalkozás, hanem mint a cigányság attribútuma (vö. pl. a cigányság munkaerőpiaci helyzetével a szocializmusban, illetve a színesfém-kereskedelmi szakássaival – FÁBIÁNNÉ 2015: 127–131; FORRAY 2015: 14), s egyben a cigány(ság) megfelelője jelenik meg.

A maradék három (11), (12) és (14) komment az előbbieknél jóval kevesebb magyarázatra szorul. A (11) hozzászólás a cigány nyelvből vagy az ahhoz társított regiszterből származó szavakkal, ezen belül egy konkrét megnevezéssel (*more*), míg a (12) egy konkrét megnevezéssel (*tesvir*) teremti meg a látszatkapcsolatot a nyelvváltozat és a cigány származás között. Az utóbbi annyival mutat túl ezen, hogy még egy értelmi képességek megkérdőjelezésére irányuló megjegyzést is tesz („próbál értelmes embernek tűnni”). Ehhez képest a (14) kommentár nemes egyszerűséggel annyit állít, hogy képes megállapítani a borszínét annak az illetőnek, akinek csupán a hangját hallotta. Mindezek rendkívül erős és mélyen gyökerező nyelvi előítéletességről tesznek tanúbizonyságot: az, hogy valaki egyetlen rövidke hangfelvételtől (még ha telefonos csalásról van is szó) ilyen jellegű következtetéseket vonjon le egy másik ember etnicitására, származására vonatkozólag,

meglehetősen erős negatív nyelvi attitűdöt, mély nyelvi sztereotípiákat, összességében drasztikus nyelvi előítéletességet jelent. Hasonlóan markánsan jelenik meg mindez az alábbi néhány hozzászólásban, bár ezek már egy másik tulajdonságot, az értelmi-kognitív képességet kötik össze a telefonáló nyelvváltozatával:

- (15) Hát, az első megszólalására lejön, hogy [...] nem éri el azt a szintet, akit egy bankos HR-es valaha is felvenne bankhoz ügyfélszolgálatosnak
- (16) Szerintem ez a csaló rettenetesen sötét volt. És az dicséretes, hogy a hívott fél talpraesett volt.
- (17) 8 elemi megvan? Megvan, 4x az 1. és 4x az 2.

A fenti hozzászólások a nyelvi előítéletességen túl egy meghatározó nyelvi ideológiát is tartalmaznak, s épp ez adja a negatív viszonyulás alapját. A nyelvi mentalizmus LANSTYÁK (2011: 52) értelmezése szerint az az elgondolás, hogy közvetlen kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák, nyelvváltozatok használata és a beszélők értelmi képessége, tudása között. A (15) kommentárt leszámítva mindez nincs explicit kifejtve, ám mivel egy hangfelvétel alapján keletkeztek a fenti megjegyzések, jó okunk van feltételezni, hogy az illető dialektusa és/vagy az abban fellelhető nyelvi formák valamelyike szolgált alapul az értelmi képességek megkérdőjelezéséhez (bár elképzelhető az is, hogy más nyelvi vagy tartalmi jegyek, szövegfonetikai eszközök alapján vonták le az előbbi következtetéseket a hozzászólók).

Az ebben az alfejezetben ismertetett nyelvi vélekedések bizonyos tekintetben jóval túlmutatnak a nyelvi előítéletesség témakörén. A nyelvjárási sajátosságok és a cigányság összekapcsolása nyilvánvalóan egy tágabb kontextusban értelmezhető, akárcsak a nyelvi előítéletesség egésze. Nem pusztán arról van szó, hogy a nyelvváltozatok értékelése, azzal együtt a státuszuk és presztízsük különböző, hanem hogy egy-egy idegen kultúra észlelése is általában szelektív és torz, amivel összefonódik a nyelvváltozat mint vélt vagy valós identitásjelölő (BREDELLA 1991; GILES–COUPLAND 1991: 37–38). Ebben az is közrejátszik, hogy a percepció során az ismeretlen entitást általában egy már ismerthez kötjük, ez alapján, ehhez képest konstruálva új jelentéseket, értelmezést (H. TOMESZ 2020: 351–353). A cigánysággal kapcsolatos negatív viszonyulás a cigány nyelvvél, nyelvhasználat-tal kapcsolatos negatív nyelvi attitűddel találkozik, s e kettő egybeforrva képez egy nyelvi és faji értelemben egyaránt meglehetősen előítéletes megnyilvánulást.

6. Összegzés és tanulságok. Adalék az eddigiekhez, hogy az (1) komment az összes közül a második legnépszerűbb volt a hozzászólások között, összesen 39-en kedvelték (like) ezt a Facebook-felhasználók közül. Ezt követte a (11) hozzászólás, illetve egy másik etnikumot és nyelvjárást összekapcsoló hozzászólás 15-15 kedveléssel. Az a néhány hozzászólás, amely pozitív nyelvi attitűdöt képvisel – például (8) és (9) – elenyésző számú (2-3) kedveléssel rendelkezik. Vagyis a cikkekre reagálók többsége a nyelvi előítéletességet reprezentáló kommentekkel tud azonosulni leginkább. A legkedveltebb hozzászólás az alábbi volt, 99 kedveléssel:

- (18) Már csak a háttérből beszűrődő mulatós zene hiányzott a felvételtől, hogy tökéletes legyen.

A fenti hozzászólást nem kívánom elemezni, legyen elég annyi hozzá, hogy a fentiekben tárgyalt, cigány származást és nyelvhasználatot összekötő, azzal együtt ezeket gúny tárgyává tevő és lenéző hozzászólások sorába ugyancsak beillik e komment is, jóllehet ebben az esetben kevésbé lehet mindezt egyértelműen megállapítani. A bemutatott és elemzett hozzászólásoknál egyértelmű a nyelvi előítéletesség fennállása, ám ilyen mértékű és mélységű megjelenése meglehetősen megdöbbenő, még akkor is, ha tudjuk, hogy a magyar társadalom meglehetősen normatív szemléletű nyelvileg. S különösen annak tükrében, hogy a Telex olvasói, célközönsége elsődlegesen az értelmiségiek közül kerül ki.

A hozzászólások elemzésével arra kívántam rávilágítani, hogy a nyelvi előítéletesség, a negatív nyelvi attitűdök és nyelvi sztereotípiák hogyan működnek, miként és mennyire erőteljesen vannak jelen egy-egy csoporton, közösségen belül. A kommentárok egy telefonos csalást rögzítő hangfelvétel kapcsán íródtak, vagyis a nyelvi sajátosságokon kívül egyéb információk nem álltak a kommentelők rendelkezésére. Ennek ellenére ők határozott következtetéseket vontak le nemcsak a telefonáló nyelvvaltozatára és nyelvi sajátosságaira nézve, hanem értelmi képességeit, műveltségét, sőt még a bőrszínét és származását illetően is. Mínderre kétféle magyarázat is lehetséges. Az egyik, hogy alapvetően rendkívül előítéletesek nyelvileg az itt vizsgált nyelvhasználók. A másik, ennél komplexebb magyarázat, hogy egy olyan erősen negatív kontextus, mint amilyen a telefonos csalás, a dialektussal együttesen eredményez egy nagy erős nyelvi előítéletességet. Vagy úgy, hogy felerősíti a negatív nyelvi attitűdöket és sztereotípiákat, vagy úgy, hogy előhívja azokat.

Bárhogy is legyen, a nyelvi előítéletesség jelentős károkat képes okozni mind a nyelvjárássok, mind az egyének oldaláról. A nyelvjárássok presztízse ugyanis csökken a nyelvi előítéletek és sztereotípiák által, ami a nyelvjárásban beszélők elé felesleges és igazságtalan akadályokat gördít. A nyelvi előítéletesség teljes fõlszámolása valószínűleg nem lehetséges, annyira mélyen beágyazódott a magyar társadalom hétköznapi gondolkodásába és viselkedésébe. Ám felhívni rá a figyelmet, mérsékelni lehetséges és szükséges is, s ebben az iskola mellett hatalmas felelõssége van a médiának. A probléma, hogy ez idáig ezt kevésbé tudatosították az ott dolgozó szakemberek, vagy ha tudatosították is, nagyon kevés elõremutató dolgot tettek az ügy érdekében.

Kulcsszók: nyelvi diszkrimináció, nyelvjárás, dialektológia, nyelvjárasi háttér, nyelvi hátrány, nyelvi előítélet, nyelvi attitűd, nyelvi sztereotípiá.

Hivatkozott irodalom

- BODÓ CSANÁD – FAZAKAS NOÉMI 2018. Enregistering authenticity in language revitalisation. *Journal of Sociolinguistics* 22/5: 570–594.
- BREDELLA, LOTHAR 1991. Objectivism and relativism in analysing mediations of foreign culture. In: UÓ. szerk., *Mediating a foreign culture: the United States and Germany*. Gunter Narr Verlag, Tübingen. 7–35.
- COLEMAN, LINDA – KAY, PAUL 1981. Prototype semantics: the English word “Lie”. *Language* 57/1: 26–44.
- FÁBIÁNNÉ ANDRÓNYI KATALIN szerk. 2015. *Romológiai ismeretek*. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/288257/file/romologia.pdf> (2021. március 3.)
- FEHÉR KRISZTINA 2020. Status-based preference of varieties in bidialectal kindergarteners: an experimental study. *Argumentum* 16: 147–172.

- FEJES LÁSZLÓ 2011. Lingvicista fröcsögés a hvg.hu-n. *Nyelv és Tudomány*. <https://m.nyest.hu/hirek/lingvicista-frocsoges-a-hvg-hu-n> (2021. március 3.)
- FESTINGER, LEON 1957. *A Theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press, Stanford.
- FORRAY R. KATALIN 2015. A romológia egyetemi oktatásáról. In: ORSÓS ANNA szerk., *A romológia alapjai*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet – Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Wlisslocki Henrik Szakkollégium, Pécs. 7–18.
- GAL, SUSAN 2002. Language ideologies and linguistic diversity: where culture meets power. In: KERESZTES LÁSZLÓ – MATICSÁK SÁNDOR szerk., *A magyar nyelv idegenben*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 197–204.
- GIDDENS, ANTHONY 2008. *Szociológia* (Második kiadás). Osiris, Budapest.
- Giles, Howard – Coupland, Nikolas 1991. *Language: Contexts and Consequences*. Open University Press, Milton Keynes, Michigan.
- H. TOMESZ TÍMEA 2020. Sportesemények a médiaszövegek hálózatában. In: BALÁZS GÉZA – IMRÉNYI ANDRÁS – SIMON GÁBOR szerk., *Hálózatok a nyelvben*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 351–365.
- JÁNK ISTVÁN 2014. Mik azok a nyelvi ideológiák? *Nyelv és Tudomány*. <https://m.nyest.hu/hirek/mik-azok-a-nyelvi-ideologiak> (2021. március 1.)
- JÁNK ISTVÁN 2019. *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2011. A magyar nyitódó kettőshangzók történetéről a tér és idő dimenziójában. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 123–132.
- KISS JENŐ szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 2017. A nyelvjárások. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 199–221.
- KONTRA MIKLÓS 2005. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni. http://web.unideb.hu/~tkis/kontra_lingvicizmus.htm (2019. október 12.)
- KONTRA MIKLÓS 2016. Hatalom és nyelv. *Magyar Tudomány* 2016/6: 651–659.
- KOŽÍK DIANA 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: LANSTYÁK ISTVÁN – MENYHÁRT JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a kényelvtudásról II*. Kalligram, Pozsony. 93–124.
- KROSKRITY, PAUL V. 2010. Language Ideologies – Evolving Perspectives. In: JASPERS, J., ÖSTMAN, J.-O. & VERSCHUREN, J. eds., *Society and Language Use*. Benjamins, Amsterdam. 192–211.
- LADEGAARD, HANS. J. 1998. National stereotypes and language attitudes: The perception of British, American and Australian language and culture in Denmark. *Language & Communication* 18/4: 251–274.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In: MISAD KATALIN – CSEHY ZOLTÁN szerk., *Nova Posoniensia*. Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, Pozsony. 13–57.
- LIPPMANN, WALTER 1965 [1922]. *Public opinion*. The Free Press, New York.
- MACKIE, DIANE M. – SMITH, ELIOT R. 2004. *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 259.
- ROSCH, ELEANOR. 1975. Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General* 104/3: 192–233.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1979. Language Structure and Linguistic Ideology. In: R. CLYNE, F. HANKS & L. HOFBAUER eds., *The Elements: A parasection on Linguistic Units and Levels*. Chicago University of Chicago, Chicago. 193–247.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1988. Multilingualism and the Education of Minority Children. In: SKUTNABB KANGAS, TOVE – CUMMINS, JIM eds., *Minority education: from shame to struggle*. Multilingual Matters, Clevedon, Avon. 9–44.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2011. Kognitív szemantika. Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- VESSEY, RACHELLE 2017. Corpus Approaches to Language Ideology. *Applied Linguistics* 38/3: 277–296.

Inferring skin colour from voice A case study on linguistic prejudice

On February 15, 2021, news about a bank fraud was published and shared on the Facebook page of Telex.hu. The author reports on a telephone fraud, and the essence of the incident is that the suspect pretended to be an employee of a larger Hungarian bank, trying to obtain personal account data from his victims. One of the people he called was a reader of Telex.hu. She recorded the telephone conversation and sent the recording to the editorial office of the news portal. From the recording that takes 2 minutes and 19 seconds, it becomes apparent that the caller speaks a dialect. The goal of this study is to present the function, characteristics and possible explanations of linguistic prejudices about vernacular dialects and specific linguistic markers through an analysis of the comments that this article received. After describing the theoretical framework, the study presents the background and method of the analysis before discussing the results and their implications.

Keywords: linguicism, vernacular, non-standard dialects, linguistic bias, linguistic background, linguistic disadvantages, language attitudes, language stereotypes.

JÁNK ISTVÁN
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

S Z E M L E

Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében

Szerkesztette DÖMÖTÖR ADRIENNE. Társszerkesztők GUGÁN KATALIN, VARGA MÓNKA.
Akadémiai Kiadó, Budapest. 2021. 180 lap

Bár a *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében* a közönség számára is elérhetően 2022 elején jelent meg, most, 2023 elején ugyanúgy kiérdemli az „új” jelzőt, mint megjelenése pillanatában. Merthogy a kötet egy eddig viszonylag kevésbé kutatott témát tárgyal egy a magyar nyelvtörténetben kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmazott – variacionista – megközelítési móddal.

A könyv mind a hét tanulmánya középmagyar kori grammatikai (morfematikai és szintaktikai) jelenségekről szól. Ez, ha önmagában nem is újdonság – hiszen HAADER LEA és HORVÁTH LÁSZLÓ szerkesztésében van már például a korszak mondatánát tárgyaló kötet (HAADER–HORVÁTH 2008) –, mindenképpen figyelemre méltó, mivel ebben a témában inkább csak különálló tanulmányok jelentek meg, és azok is inkább csak az utóbbi egy-két évtizedben. (A teljesség igénye nélkül néhány példa: MOHAY 2015; VARGA 2017; GUGÁN 2018; DÖMÖTÖR 2020 stb.) A középmagyar kor grammatikáját átfogóan tárgyaló munka